

ISTORIJA JEDNE RECEPCIJE: KAKO (NI)SU ČITALI KODERA... (X)

Sava Damjanov

*U slavu i spomen Đorda Markovića Kodera
(1806—1891)*

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik *Romoranke*, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reci-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjavu senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralno biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu — kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisujući na kovertama ili belinama magijsko-vrđazbinske formule i poruke za htionska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrsni spomenik (u znaku 99) Đoru Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji — zanemaren i potcenjen od te iste književnosti — pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema...

Sava Damjanov

A ta Vasovićeva knjiga, prva koja je u celini posvećena Koderu, nesumnjivo predstavlja ključnu kariku u postukadinovičevskoj aktualizujućoj recepciji pesnikovog dela, kako po tome što pruža njegovo dodatak najobimnije, najsvestranije i najsistematičnije sagledavanje, tako i po tome što je bezrezervna i beskompromisna u određivanju tog dela kao vrednosno vrhunskog i poetički anticipatorskog. Zapravo, Vasovićeva knjiga ne samo da — postavljajući Koderovo delo u okvire onih literarnih šifri koje upravo iz njega proizilaze — radikalno pomera vrednosne sudove o tom delu (čak i one pozitivne!), nego takvom perspektivom otvara prostor i za revelarizaciju čitave naše književne baštine u jednom bitno drugačijem ključu. Jednostavnije rečeno, *Poezija kao izvanumište* posmatra Koderovo stvaralaštvo kako kroz specifične kodove pesnikove jezičko-umetničke prakse, tako i u kontekstu dominantnih oznaka kulturno-literarne paradigme našeg XIX veka (kao i njenih, ne manje prisutnih, današnjih recidiva). U prvi mah može se učiniti da Vasović pomenutoj kontekstualnoj perspektivi posvećuje mnogo više prostora i pažnje, jer se direktnijom analizom Koderovih tekstova bavi tek poslednji, četvrti odjeljak knjige. Međutim, takav pristup nalagali su sasvim ozbiljni razlozi, odnosno neophodnost kojoj se ne bi mogla uputiti istinska zamerka: naime, tumačenje i definisanje čvornih tačaka tog šireg kulturno-literarnog konteksta omogućava da se jasnije uoči ogromni »koeficijent razlike« koji Koderu deli od preovlađujućeg toka srpske književnosti. Čini se da bi bez takvog prethodnog tumačenja, Vasovićeve analize mnogih tekstualnih relacija ostale polovične ili nedorečene; osim toga, na taj način se takođe pokazuju uzroci dugotrajnog ne razumevanja, tj. neprihvatljanja našeg pesnika i otkrivaju mogućnosti koje je srpska književnost upravo stoga zapostavila. Najzad, ova perspektiva moralna se ukazati relevantnom za jedno istraživanje koje — poput Vasovićevog — želi prevrednovati pojedine segmente tradicije, jer to podrazumeva i nužnost osporavanja onih kulturno-književnih paradigmi koje su inauguirale postojeću hijerarhiju vrednosti, pa stoga i jesu osnovna prepreka svakom ozbiljnijem revalorizacijskom naporu.

Navedena kontekstualna perspektiva u Vasovićevoj knjizi oscrtava se kroz odnos Koderovog dela prema dominantnim literarnim intencijama njegove epohe, kao i kroz analizu nekoliko tipičnih (tradicionalnijih) kritičkih pristupa tom delu, tačnije — kroz polemiku sa takvim pristupima. Uočavajući razlike između Koderu i Sime Milutinovića Sarajlije, koji je Koderu bliži od ostalih srpskih romantičara jer je i sam težio jezičkom eksperimentu, Vasović zaključuje da je upravo Milutinovićevu dubinsko vezivanje za duh i etos narodne pesme ona tačka koja autora *Serbiane* neraskidivo spaša sa vladajućom (vukovskom) paradigmom našeg romantizma. Zato su Sarajliju, i pored njegovog »silnorečja«, mnogi suvremenici smat-

rali najvećim srpskim pesnikom, dok se preko Koderovog stvaralaštva uglavnom prelazi u čutke. Tu liniju raskola između Koderovog stvaralaštva i dominantnih intencija srpske literature XIX veka, Vasović dalje promilja u poglaviji *Između Vuka i pesničkih muka*, tvrdeći da su autoru *Romoranke* bile strane upravo fundamentalne vukovske odrednice, koje su presudno uticale na književnost i kulturu onog vremena: duh jezik narodnog pesništva, normativne vrednosti (iz prethodnog područja izvedenog) poetskog jezika, princip »piši kao što govorиш«, mimetička književna praksa, utilitarno-zdravitorski — poimanje književnosti i njene misije... Može se reći, smatra Vasović, da su težnje Đorda Markovića Koderu na savim suprotnom polu od gore pomenutih: nasuprot *govoru*, njegov jezik je *romor* (relacija koju je opazio još B. Vukadinović); njegovi tekstovi raskidaju sa mimetičkim modelima i podrazumevaju jedan vrlo moderan koncept potpune autonomije umetnosti; konačno, za njega je poezija čista jezička imaginacija koja ne prihvata nikakav okriv. Činjenicu da, uopšteno govoreci, Koderov jezičko-umetnički projekat odlikuje suštinski otklon od racionalnog kad preovlađujuće komponente srpske književnosti, Vasović u svojoj studiji potvrđuje analizirajući nekoliko, za naše književnoistorijske i književnokritičke stereotipe zaista karakterističnih čitanja koderovske poetsko-jezičke prakse (Skerlićevo, Belićevo, Militarevo, Pavlovićevo). U tom kontekstu, možemo samo zažalisti što ovaj niz nije započet analizom Zmajevog prikaza *Romoranke* (koji deluje kao paradigm svih docnijih nerazumevajućih čitanja), jer je baš iz njega lako uočiti da pomenuti Koderov suštinski otklon predstavlja dubinski razlog nerazumevanja i neprihvatanja pesnikovog dela (a taj razlog — doduše u modifikovanom vidu — funkcioniše kao ključni argument i novih obvezrđivanja Koderovog dela). Tako, zapravo, valja shvatiti — po Vasoviću — sve one zamerke koje su pesniku upućivane u ime Logike i Smisla, u ime diskurzivnosti, razumljivosti i koherentne Celine, u ime jasnoće (čistote, ili »lepote«) jezika i usavršenosti oblike, i sl...

Kada je reč o neposrednoj analizi stvaralaštva Đorda Markovića Koderu, izvesno je da se tu jezik nameće kao centralna kategorija. Nebojša Vasović, naravno, polazi tim putem, pa se slobodno može reći da su najlucidniji momenti *Poezije kao izvanumišta* posvećeni pitanjima Koderovog jezika i poetičko-semantičkim procesima vezanim za njega. Za razliku od uobičajene književne prakse, u kojoj je jezik prevashodno sredstvo pomoći kojeg se prenose određeni sadržaji/smisao, a tek potom — eventualno — i umetnički, artistički tretiran materijal, u Koderovoj teksturi on je osnovni predmet dela, ishodište i uvir sveta koji se tu, u njemu, rada: ovde se, dakle, ništa ne dogada pre ili posle jezika. Taj jezik koji je — upotrebljimo Vasovićevu sintagmu — »*s one strane govora*« i koji neće da izrazi nego da sugerira, naslutiti, inicijacijski identifikuje

Neizrecivo, u biti je mistički fenomen: stoga je Koderova jezička praksa i ne može svesti samo na neologističke intencije, na težnju ka beskonačnom stvaranju kovanica (iako one, nesumnjivo, predstavljaju relevantan sloj njegovih tekstova). Tekstualni procesi u kojima se maksimalno oslobadaju stvaralačke mogućnosti samog jezika, kod autora *Romoranke* su — kako Vasović tačno uočava — beskrajni razgranati i nezaustavljeni, te zahvaljujući njima (takvima) tekst postaje unutrašnji »govor« (tj. *romor*) cistog jezika, a Kodrov poetsko-mitološki svet konstituiše se neposredno u tom romoru (dakle, ne posredstvom romora, već kao njegova sušta materijalnost). Naravno, ovako radikalna tekstualna praksa zahteva i jedno sasvim drugačije čitanje, koje — parafrazirajmo Vasovića — ne podrazumeva toliko uobičajene puteve diskurzivnog objašnjenja i pojmovnog dešifrovanja, već recepciji identifikaciju i intuiciju: jer pesik, zapravo, i ne želi da izrazi nešto sasvim određeno, da fiksira više ili manje definitivan semantički potencijal, nego nas prevashodno poziva da prisustvujemo magiji neprestanog stvaranja jezika (tj. novih, autentičnih svetova), da uđemo u njegovu šifru i učestvujemo u opisanom poetskom ritualu... .

Možda je osnovni značaj Vasovićeve studije *Poezija kao izvanumište*, u tome što otvara prostor upravo za jedno ovako, novo i drugačije, čitanje Koderovog stvaralaštva. Isto tako, ona je — pisana polemično, neakademski, moderno — svojevršna objava Koderova trijumfalnog povratka, objava tim uverljivija što nudi zaista inspirativne kontekstualne i tekstualne interpretacije pesnikovog stvaralaštva. To, naravno, ne znači kako je ova knjiga imuna na izvesne zamerke, kao što su nedovoljno bavljenje formalnom inovativnošću Koderovih tekstova, mestimično prenaglašavanje njihovog lirskog modela, ili izvesno zanemarivanje njihovog semantičkog aspekta u ime jezičko-konceptualnih analiza. Ipak, mora se reći da *Poezija kao izvanumište* svakako predstavlja jedan od najvažnijih momenata u postepenoj reafirmaciji i revalorizaciji Dorda Markovića Koderu i njegovog stvaralaštva... .

Kao svojevrsna kruna ove postukadinovičevske obnove interesovanja za Koderovo delo, 1986. se pojavljuje fototipsko izdanje *Romoranke* i tako ovaj spev, posle dugotrajnog tavorenja u raritetnim fondovima biblioteka, ponovo postaje dostupan široj javnosti (barem onoj književnoj). Značaj ovog čina je u tome što — makar implicitno — već samim izborom *Romoranke* se ponovo publikovanje, potvrđuje da je Koderov spev prihvoren kao relevantna književna činjenica, a njen autor kao stvaralač interesantan za novu, savremeniju recepciju (uostalom, do tada ni jedno njegovo delo nije doživelo drugo izdanje). Takvu recepciju nudi i Dušan Ivanić u pogovoru ovog izdanja, pri čemu njegov tekst *Sanarica Đorda Markovića Koderi*¹⁷⁰ respektuje većinu prethodnih relevantnih čitanja pesnikovog opusa, tj. integrise i sintetiše njihova iskustva ili se na drugi način određuje prema njima. U tom smislu valja razumeti Ivanićevu izrazitu težnju ka obuhvatnosti (on se trudi da ne zanemari ni jednu od ključnih mogućnosti poimanja Koderovog stvaralaštva), kao i želju da pruži **objektivnu** sliku o ponovo izdatom spevu i pesnikovom jezičko-umetničkom konceptu uopšte (što se ogleda i u izvesnom distanciranju od radikalnijih i ostrašćenijih čitanja Koderove tekture). Takođe treba istaći da i neki novi Ivanićevi uvidi doprinose širenju hermeneutičkih krugova vezanih za Koderovo delo: zanimljivi su i inspirativni, recimo, opisi nekih pesnikovih leksikotvoracko-značenjskih principa, ili teza o poetizovanju svojevrsnog nemuštrog jezika kao jednoj od bitnijih konceptualnih intencija; uz to, Ivanić je doslednije i konkretnije od većine drugih istraživača ponudio okvir semantičke interpretacije (tj. potencijalnih semantičkih interpretacija) *Romoranke* — a to je dakako, najsloženiji aspekt recepcije Koderovog stvaralaštva uopšte. Zbog svega toga, kao i zbog sugestija koje ukazuju na neke od pravaca neophodnih za dalje i dublje izučavanje Koderovog opusa, Ivanićeva *Sanarica Đorda Markovića Koderi* predstavlja više od pukog pogovora fototipskom izdanju *Romoranke*: taj rad je jedan od relevantnijih doprinosova postukadinovičevskoj recepciji našeg pesnika, bez obzira na to što su u njemu iskazana i mišljenja koja se ne bi mogla bezrezervno prihvati (kakva su, recimo, ona o didaktičko-utilitarnoj dimenziji, o konstantnoj težnji ka Istom ili o alegorijskom nacionalno-oslobodilačkom aspektu ovog speva...).

Ipak, opisani proces novog otkrivanja Koderovog stvaralaštva u poslednjih deset-petnaest godina nije tekuao samo u laznom putanjom pozitivne, razumevajuće, revalorizacijske recepcije, naprotiv: kao što smo već naglasili, taj proces obeležili su i neki disonantni (katkad i polemički) tonovi, kakvi, uostalom, po pravilu prate književnokritičko i književnoistorijsko promišljanje istinski izazovnih pisaca. U ovaj recepcionalni kontekst pre svega spada nekoliko konvencionalnih i literarno sasvim irelevantnih opaski o Koderu u malom *Jugoslovenskom književnom leksikonu* Matice srpske¹⁷¹, pri čemu je karakteristično da ovde naš pesnik dobija isto toliko prostora koliko i jedan Joksim Nović Otočanin ili Stevan Vladislav Kačanović (očito je da su dotadašnje reinterpretacije Koderovih tekstova ostale izvan vidokruga urednika ovog leksikona). Isto tako, autor *Romoranke* u Deretićevoj *Istорији српске književности* dobija mesto koje zapravo predstavlja korak nazad u odnosu na Popovićevu i Leovčevu književnoistorijsko situiranje i valorizovanje ovog pesnika, kako po prostoru (minimalnom!) koji mu je posvećen, tako i po izvesnom objedinjenju tradicional-

nog, anahronog i modernog, adekvatnog poimanja Koderovog opusa¹⁷². Posebno je zanimljivo da su, u novije vreme, odredenu polemički intioniranu sumnu u domete i vrednosti Koderovog stvaralaštva izrazili upravo moderni pesnici, Miodrag Pavlović¹⁷³ i Ljubomir Simović¹⁷⁴. Pavlovićeva mišljenje — da se iz njegovog stvaralaštva malo šta može »vratiti onome što je živo u našoj pesničkoj tradiciji«¹⁷⁵ — zasnovano je na jednom diskurzivnom shvatanju poetsko-semantičkog (gde je Smisao najviša kategorija) i poetsko-jezičkog (kao svojevrsnog *govora lepote*), pri čemu se potpuno zanemaruje suštinska razlikitost Koderovog koncepta u odnosu na ovakvu paradigmę, tačnije — zanemaruju se upravo one (suprotnе) mogućnosti koje naš pesnik nagoveštava, a koje će tek književna avangarda XX veka prihvatići i do kraja realizovati (počeši od hotimične smisao nejasnosti i neodredenosti, preko alogičnog, iracionalnog i uopšte izvandiskurzivnog znakovlja, pa do principa *romora*, tj. širovanog, zaumnog jezika koji egzistira mimo kategoriju lepote, govora i t. sl.). Mora se reći da je Miodrag Pavlović, inače smeli, inovativni i lucidni tumač srpske literarne tradicije, u ovom slučaju samo ponovio (dakako, u modifikovanom vidu) upravo one primedbe koje je u vezi sa Đordjem Markovićem Koderom po pravilu iznosila, ili barem podrazumevala, vukovsko-racionalistička struja naše kritike i nauke o književnosti. Na vizuri i premisama sasvim nalik Pavlovićevim, počiva i ogled Ljubomira Simovića, mada valja naglasiti da je on nešto blaži u oceni Koderovog dela, što ne znači da se distancira od negativne suštine te ocene, koja se svodi na zaključke o pesničkom neuspehu autora *Romoranke*, o njegovom jeziku koji čuti, o značenjskom mraku, i t. sl. Zanimljivo je da Simović ipak unekoliko relativizuje ovakve stavove, uvidajući zauvnost Koderovog jezičko-umetničkog stvaralaštva (koje čak poređi sa stvaralaštvom Hlebnjikova i Kručoniha), kao i odgovarajuće asemantičke, odnosno *alternativne semantičke*, mehanizme; na žalost, Simović te produktivnije interpretacijske ideje ne dovodi do nivoa na kojem bi mogle — i morale! — postati valorizacijski činilac. Navedeni »nesporazum« dva savremena srpska pesnika i eseista sa Koderovim delom, najbolje bi se mogao opisati dilemom samog Ljubomira Simovića: »Nismo li prema Koderu nepravđni kada od njegovog dela zahtevamo da ispunimo uslove koji se postavljaju, klasično i konvencionalno shvaćenim, pesmi i pesništvu¹⁷⁶. Zaista, Pavlović i Simović su — kao i toliki drugi pre njih — Koderovim tekstovima nametnuli merila koja nisu korespondentna sa fundamentalnim postulatima samih tih tekstova, i otuda njihov govor o Koderu zvuči disonantno i sasvim tradicionalno u vremenu kada se o autoru *Romoranke* počelo razmišljati na istinski moderan i adekvatan način.

Konačni rezime: istorija jedne recepcije kao recepcija jedne književne istorije

S obzirom da još uvek nije okončana, da je, dakle, proces koji još uvek traje, treća faza recepcije Koderovog dela ne bi se u ovom času mogla definitivno ocenjivati, iako je njen ključni rezultat već sada sasvim jasan: naime, ona je donela prelom u tretmanu tog dela promišljujući ga kao relevantan **književnu** činjenicu (nezavisno od krajnjih dometa takvog promišljanja), za razliku od uzgrednog, sporadičnog pominjanja i ovlašćenih »analiza« kakve su dominirale u prethodnim fazama (u okviru kojih je to delo tretirano pre svega kao svojevrsna jezičko-intelektualna pikanterija i ekstravagancija, dok je ozbiljniji **literarni** tretman ostajan »privilegija« retkih, netipičnih tekstova). Uz to, u ovoj fazi postali su očigledni glavni razlozi dotadašnje slabe i (uglavnom) neuspješne recepcije pesnikovog stvaralaštva: to stvaralaštvo, zapravo i nije u potpunosti doživljavano kao umetnička (»lepá«) književnost, niti mu je pridavana veća i ozbiljnija literarna relevantnost, sve dok sama srpska književnost nije uspostavila radikalno nov horizont očekivanja, odnosno sve dok nije počela intenzivnije napušтati jednu dugo (barem od Prosvećenosti) dominantnu paradigmu, koja je podrazumevala kako odgovarajuće literarne praksu, tako i odgovarajuće poimanje literature.

Posmatrano u dijahronijskoj perspektivi, o ovoj paradigmi može se govoriti u njenom užem, konkretnijem značenju (tj. o njenim sasvim određenim pojavnim oblicima), ali i u njenom širem, opštijem značenju (tj. o onim konstantama koje su prisutne u svim njenim modalitetima i koje je, na kraju krajeva, i determinišu kao integralnu paradigmu). Iako su njene suštinske karakteristike u znaku racionalnog, logičkog, mitemtičkog, a neretko i utilitarnog ili normativnog, ona se konačno utvrđuje upravo u doba Koderove zrelosti, kada srpskom književnošću apsolutno dominira romantizam. Uzroke toj naizgled paradoxalnoj situaciji treba potražiti u činjenici da se preovladajuća (vukovska) varijanta našeg romantizma svojim fundamentalnim intencijama odlikuju uklapljujući u takvu paradigmę, bez obzira na to što je opus samog Vuka Stefanovića Karadžića otvarao i drugačije mogućnosti (doduše, ipak nešto diskretnije), te što su tada — izvan i mimo ove struje — negovana i drugačija interesovanja (koja, opet, naš vukovsko-romantičarski, ali i postromantičarski, književni establišment jedva da je i konstatovao). Uklapanje o kojem je reč najintenzivnije je došlo do izražaja baš na jezičkom planu: inaugurujući jednu književno-jezičku normu, zasnovanu na savremenom narodnom jeziku (odnosno na odgovarajućem usmenogovornom i usmenopoetskom idiomu), Vuk i vukovci su istovremeno

¹⁶⁹ Nebojša Vasović, *Poezija kao izvanumište*, Beograd 1983.

¹⁷⁰ Dušan Ivanović, *Sanarica Đorda Markovića Koderi*, u D. M. Koder, *Romoranke*, Beograd 1986, str. I-XXV.

¹⁷¹ B. Kovaček, *Marković Đorde-Koder, Jugoslovenski književni leksikon*, Novi Sad, 1984, str. 466.

¹⁷² Jovan Deretić, *Istoria srpske književnosti*, Beograd 1983, str. 1983, str. 289-270.

